

В західній судовій окрузі

Томас Гарді

Новела

Переклад: Іван Понежа

I

Чоловік, що збаламутив спокійне життя двох жінок, про яких ітиме мова далі, — до речі, з будь-якого погляду нічим не видатний, — уперше довідався про них одного жовтневого вечора в місті Мелчестері. Він стояв у соборній огорожі й марно намагався роздивитись у темряві найцільнішу стилем пам'ятку англійської середньовічної архітектури, що підносила перед ним свої гострі вежі серед рівної площини, вкритої соковитою зеленою травою. Стоячи біля собору, він сприймав його стіни скоріше слухом, ніж зором, бо не міг їх бачити, але вони лунко відбивали гамір, що долинав сюди з вулиці, яка пролягала звідси до міської площі, і, вдаряючись у будівлю, наче хвилі, лився на нього гучним відлунням.

Відклавши на завтра спробу як слід роздивитись занедбану споруду, він прислухався до гамору. В ньому розрізнялося скигління парових органів, бемкання гонгів, дзеленчання дзвоників, торохкотіння тріскачок та невиразні вигуки людей. Над місцем, звідки ринув цей галас, висіло бліде марево. Чоловік вийшов з огорожі проходом під аркою і рушив просто вулицею до площі.

Ніде в Європі не можна побачити поряд таких різьом контрастних картин, як в Англії. Видовище, яке відкрилось йому, палахкотінням барв та вогнів нагадувало восьме коло Дантового пекла, а веселощами перевищувало безжурний Гомерів Олімп. Димне мідно-червоне сяйво пливло в небо від незліченних газових ламп, що горіли біля кожної ятки, біля кожного рундука та інших тимчасових споруд, які захаращували весь простір базарного майдану. А на тлі цього каламутного світла десятки, сотні людських постатей, здебільшого повернутих у профіль, нестримно мчали туди й сюди, підносились, опускалися, кружляли, неначе мошкara проти вечірнього неба. Їхні рухи були такі ритмічні, що здавалося, ніби їх рухають якісь механізми. І врешті виявилось, що воно й справді так: то все були постаті охочих поколихатися на гойдалках, пострибати на гігантських кроках, покататися на парових каруселях, яких стояло серед базарного майдану аж три. Звідси й линуло те скімлення парових органів.

Все ж таки, подумав наш юнак, побути в цій людській товкотнечі, на яскравому світлі, цікавіше, ніж роздивлятися собор у темряві. Пристосовуючись до нового оточення, він запалив куценьку люльку, збив набакир капелюха, застромив руку в кишеню й підступив до найбільшої парової каруселі, навколо якої чекало найбільше охочих покататися. Карусель була пишно оздоблена і саме крутилася на повний хід. Орган, навколо якого і під звуки якого кружляли вершники, наставляв свої сурми з жовтої міді на юнака, а розміщені під певним кутом одне до одного високі дзеркала, обертаючись разом з каруселлю, кидали йому в очі рухливі відображення людей і

дерев'яних коней, мов у барвистому калейдоскопі.

Тепер уже можна було побачити, що наш юнак зовсім не схожий на більшість людей у натовпі. Він мав вигляд молодого джентльмена, з тих, що їх можна бачити тільки по великих містах, здебільшого в Лондоні. Стрункий, зграбний, пристойно, хоч не зовсім за модою одягнений, він скидався на лікаря, адвоката чи священника. Риси обличчя не свідчили про суху, прямолінійну практичність — скоріше про м'яку й чутливу вдачу. Одне слово, навряд чи хтось назвав би його дуже типовою постаттю для свого кола й доби — доби, коли серця все більше опановує ница жадоба успіху, витісняючи кохання з його освяченого часом місця.

Люди на каруселі, що пропливали в нього перед очима, вразили його несподіваною грацією й спокоєм, але ніяк не характерними для юрби довкола. За допомогою якогось механічного пристрою — певне, останнього слова карусельної техніки — дерев'яні коні то підносилися, то опускались, до того ж по черзі: одна пара вгору, друга вниз; і завороженим вершникам здавалося, ніби вони справді мчать на конях учвал. Серед тих вершників були й шестирічні, й шістдесятирічні, — всіх принадувала ця ярмаркова розвага, чи не найулюбленіша в наш час. Спочатку глядачеві важко було вловити чиєсь обличчя, але поступово очі його вибрали найвродливішу серед кількох красунь, що кружляли на каруселі.

То була не та, що впала йому в очі першою, — в світлій сукенці та світлому капелюшку, — ні, то була інша, в чорній пелерині, сірій спідниці, сірих рукавичках і... ні, навіть не вона, а та, що за нею, — в малиновій спідниці, в темному жакетику, в коричневому капелюшку і в коричневих рукавичках. Ця вже таки напевно була найвродливіша.

Зупинивши свій погляд на цій дівчині, наш дозвільний спостерігач почав розглядати її, наскільки встигав за ті короткі хвилинки, коли вона пролітала повз нього на коні. Захопившись катанням, вона більше ні про що не думала. На обличчі у неї сяяв нестямний захват. У цю хвилину вона не пам'ятала ні про свої літа, ні про пережите, ні про свою вроду, а про клопоти й поготів. Юнака сповнювали модні на той час невиразний смуток і меланхолія; та, коли перед ним мелькало юне створіння, цілком щасливе, наче в раю, в душу йому вливалась бадьорість.

Зі страхом дожидаючи миті, коли неблаганний машиніст, що причаївся за яскраво розмальованими блискучими стінками, вирішить, що ця партія вершників уже досить наїздила за свої пенні, і зупинить усе: паровий двигун, дерев'яних коней, дзеркала, гудіння сурм, биття барабанів та тарілок, — юнак байдуже пропускав усіх інших, що нестримно неслися мимо: двох менш привабливих дівчат, стару жінку з дитиною, двох підлітків, молоде подружжя, старигана з череп'яною люлькою в зубах, вичепуреного молодика з блискучою каблучкою на руці, двох молодих жінок у кареті, двох поденників-теслярів тощо, — й чекав, поки знову блисне й зникне його обраниця сільська красуня. Йому ще ніколи не траплялось бачити принаднішого створіння, і за кожною появою вона лишала в його серці все глибший слід. Та врешті карусель зупинилася, і стало чутно, як зітхають, переводячи дух, вершники.

Він поквапився туди, де, на його думку, дівчина мала встати з коня. Але вона залишилась на місці. Спорожнілі сідла знову починали займати, і вона, видно, вирішила прокататися ще раз. Юнак підступив до її коня і жартома спитав її, чи їй дуже сподобалось катання.

— Аякже! — відповіла вона, граючи очима. — Я ще зроду так не тішилася!

З нею було неважко зайти в розмову. Безпосередня, аж занадто безпосередня від природи, до того ж не навчена життєвим досвідом стримуватися, вона після кількох його ласкавих слів охоче відповіла на все, що його цікавило. Дівчина сказала, що приїхала в Мелчестер із одного села на Великій рівнині, що вона оце вперше бачить парову карусель і зовсім не розуміє, як зроблена ця дивовижна машина; що вона приїхала до міста на запрошення місіс Гарнхем, яка взяла її до себе, щоб навчити фаху покоївки, якщо в неї вистачить на це тям. Місіс Гарнхем — молода жінка, до заміжжя її звали міс Едіт Уайт, на селі вона жила в сусідстві з нею й тепер дуже приязна до неї, бо знає її добре з самого малечку. Вона навіть навчає її всяких правил. Місіс Гарнхем — єдина її приятелька в цілому світі — не має дітей і не хоче нікого мати у себе вдома, крім неї, хоч вона приїхала сюди недавно. Вона дозволяє їй робити майже все, що їй заманеться, й пускає гуляти, коли попросишся. Чоловік цієї молодой леді — багатий купець. Він торгує вином у місті; місіс Гарнхем не дуже пропадає за ним. Живуть вони недалеко — удень їхній будинок видно звідси. Мелчестер їй більше до вподоби, сказала дівчина, ніж сільська глушина, а ще похвалилась, що наступної неділі купить собі новий капелюшок і що цей капелюшок коштує п'ятнадцять шилінгів і дев'ять пенсів.

Потім вона спитала нового знайомого, де він живе, і він розповів їй, що живе в Лондоні, в тому старому й димному місті, де живуть усі ті, хто справді живе, а не животіє, і навіть помирають, якщо їм доводиться кидати його. До Уессексу він приїздить двічі чи тричі щороку у своїх справах. Вчора прибув сюди з Вінтончестера і збирається через день чи два виїхати в сусіднє графство. Але за одне він любить село більше від міста — за те, що на селі є такі чарівні дівчатка, як вона.

Потім карусель знову закрутилась, і постать вродливого юнака, вогні, натовп, і весь базарний майдан з будинками, що його обступали, і цілий світ знову закружляли довкола безтурботної дівчини, як і перше, в один бік, а в дзеркалах праворуч попливло все в другий, і їй здавалося, ніби вона — єдина нерухома точка в цілому всесвіті, що гойдався, засліплював і сяяв вогнями, всесвіті, у якому найвиразніше видніла постать її недавнього співрозмовника. І щоразу, коли та частина круга, де сиділа вона, пропливала повз нього, вони зустрічались поглядами й усміхалися одне до одного з тим непомільним виразом, що, може, й не означає нічого в ту мить, проте дуже часто з нього починаються пристрасть, страждання, дружба, ворожнеча, відданість, перенаселення, надсадна праця, вдоволеність, покора, розпач.

Коли коні знову зупинилися, він підступив до неї і запропонував їй прокататися ще раз.

— Труснімо гаманцем, — сказав він. — На цей раз я заплачу.

Вона засміялася так, що аж сльози виступили на очах.

— Чого ви смієтеся, люба? — спитав він.

— Ви ж великий пан, у вас, певно, грошей без ліку, і ви просто жартуєте! — відказала вона.

— Ха-ха! — засміявся в тон їй юнак, потім галантно заплатив, і вона закружляла знову.

Побачивши, як він стоїть серед строкатого натовпу, усміхнений, із люлькою в руці, у простій грубій куртці і фетровому капелюсі з широкими крисами — так він одягся на прогулянку, — хто б сказав, що це Чарлз Бредфорд Рей, есквайр, молодший адвокат, що дістав освіту в Віптончестері, а право на адвокатську практику — в Лінкольнз-інні, а зараз, перебуваючи в Західній судовій окрузі, випадково затримався в Мелчестері через одну дрібну арбітражну справу після того, як його колеги вже переїхали до головного міста іншого графства.

II

Будинок, про який говорила дівчина, стояв фасадом до майдану, в його найдальшому куті. То була чимала двоповерхова будівля з багатьма вікнами. На другому поверсі у просторій вітальні сиділа біля вікна жінка, якій було на вигляд років двадцять вісім — тридцять. Штори були ще не спущені. Підперши щоку рукою, вона неуважно дивилася на химерне видовище за вікном. У кімнаті світло не горіло, але з базарного майдану його проникало досить, щоб роздивитися, яке в неї обличчя. Темноока, мрійлива, з чуттєвими губами, вона не була дуже вродлива, але досить принадна.

Чоловік її зайшов у кімнату й підступив до неї.

— О, Едіт, а я тебе й не помітив, — промовив він. — Чого це ти сидиш тут у темряві? — спитав він.

— Дивлюсь на ярмарок, — відповіла вона змучено.

— Ох, як він мені набрид! І отаке щороку! Шкода, що його не заборонять!

— А мені подобається.

— Гм... У кожного свій смак.

Він постояв якусь часинку, подивився заради ввічливості разом із нею у вікно і знову вийшов.

Через кілька хвилин місіс Гарнхем подзвонила в дзвінок.

— Енна ще не вернулась? — спитала вона, коли ввійшла служниця.

— Ні, пані.

— О цій годині їй уже треба бути вдома. Я відпустила її тільки на десять хвилин.

— Піти пошукати її, пані? — жваво спитала служниця.

— Ні, не треба. Вона слухняна дівчина і незабаром вернеться сама.

Та, коли служниця вийшла, місіс Гарнхем підвелася, пішла в свою кімнату, надягла плащ та капелюшок і спустилася вниз. Там їй стрівся чоловік.

— Я хочу піти подивитися на ярмарок — промовила вона, — і пошукаю Енну. Я за неї відповідаю і мушу пильнувати, щоб з нею не сталося чого. Їй би вже слід бути вдома. Чи не сходив би й ти зі мною разом?

— Та нічого там з нею не станеться. Я бачив її, як ішов додому, на одній каруселі — щебетала з якимсь кавалером. Я піду з тобою, якщо хочеш, але волів би того ярмарку й не бачити.

— Ну, ні, то й ні. Я піду сама, нічого зі мною там не станеться.

Вийшовши з дому, місіс Гарнхем незабаром опинилась серед натовпу, що запрудив весь базарний майдан. Ще трохи пропхавшись уперед, вона побачила Енну: та сиділа на карусельному коні. Як тільки карусель зупинилася, місіс Гарнхем підійшла до неї й промовила суворо:

— Енно, хіба можна бути такою свавільною? Тебе ж пустили тільки на десять хвилин.

Енна знітилась, і юнак, що був відступив у натовп, заквапився їй на допомогу.

— Будь ласка, не сваріть її, — сказав він увічливо. — Це моя вина, що вона затрималася тут. Вона така мила на коні, що я намовив її ще раз прокататися. Я вас запевняю, що з нею нічого не могло трапитись.

— В такому разі я полишаю її на ваше піклування, — промовила місіс Гарнхем, повертаючись, щоб іти додому.

Але так зразу піти їй не вдалося. Чомусь стовпище людей раптом ринуло назад, і дружину виноторговця так міцно притиснули до нового знайомого Енни, що вона якусь хвилю не могла навіть поворухнутись. Обличчя всіх трьох так наблизились одне до одного, що місіс Гарнхем відчувала в себе на щоді дихання юнака так само, як і Енна. Вони не могли нічого вдіяти й тільки посміхалися з такої несподіванки; всі троє мовчали й чекали, що буде далі. Враз місіс Гарнхем відчула, що пальці їй стискає чоловіча рука, і по виразу юнакового обличчя здогадалася, що це рука його, але по тому, як стояла дівчина, здогадалася також, що він гадає, ніби в його руці рука Енни. Що спонукало її не відкривати йому його помилки, вона й сама навряд чи зуміла б пояснити. Не вдовольнившись потиском руки, юнак грайливо просунув два пальці їй у рукавичку і став гладити її долоню. Нарешті у стовпищі стало вільніше, але минуло ще кілька хвилин, поки натовп порідшав так, що місіс Гарнхем змогла рушити додому.

"Цікаво, як вони познайомилися?" — міркувала місіс Гарнхем Дорогою. — Енна така простосерда, а він юнак жвавий і дуже милий".

Місіс Гарнхем була так приємно схвильована поведінкою та голосом незнайомця, ніжним потиском його пальців, що не пішла зразу додому, а звернула в затінений куточок і почала стежити за парочкою. Справді, гадала місіс Гарнхем (і сама не менш імпульсивна натурою, ніж Енна), Енні не можна дорікати, що вона з ним заграє, хоч би як там вона з ним познайомилась, — адже він так добре вихований, такий чарівний, а очі в нього такі гарні! І, подумавши, що він на кілька років молодший за неї, вона тільки зітхнула, сама не знаючи чому.

Нарешті парочка рушила від каруселі, і місіс Гарнхем почула, як юнак сказав Енні, що проведе її додому. Отже, Енна знайшла собі залицяльника, і, очевидно, дуже щирого. Місіс Гарнхем страшенно зацікавилася ним. Коли Чарлз Бредфорд і Енна підійшли до будинку виноторговця, там було майже безлюдно. Вони зупинилися так,

щоб ніхто їх не бачив, постояли трошки в затінку під стіною і розійшлись. Енна попростувала до дверей, а її знайомий повернув назад до майдану.

— Енно, — промовила місіс Гарнхем, підходячи до будинку. — Я весь час дивилася на тебе! Цей хлопець поцілував тебе на прощання, як мені здається.

— Та він сказав, — зажебоніла Енна, — якщо я не проти, мені ж від цього шкоди не буде, а... а йому буде дуже приємно.

— Ще б пак! І ти з ним тільки сьогодні ввечері познайомилась?

— Так, пані.

— І я певна, що ти сказала йому і як тебе звуть, і все інше про себе.

— Та він мене спитав.

— А свого імені тобі не сказав?

— Ні, пані, сказав! — вигукнула Енна радісно. — Його звати Чарлз Бредфорд, і живе він у Лондоні.

— Гаразд. Якщо він порядна людина, то, звичайно, я не маю нічого проти твого знайомства з ним, — промовила хазяйка, яка, незважаючи на всю свою високу моральність, відчувала велику приязнь до юнака. — Але я мушу ще подумати, якщо він знову спробує з тобою зустрічатись. Виросла в селі, місяць усього, як у Мелчестері, ніколи не бачила чоловіка по-міському одягненого, — і на тобі, підхопила лондонця!

— Я його не підхоплювала і ні в чому не винна, — сказала Енна зніяковіло.

Ввійшовши в будинок і залишившись на самоті, місіс Гарнхем подумала, який вихований і благородний вигляд у приятеля Енни. Якись чари були в його доторку до її руки, і їй не йшло з думки запитання: чим його привабила дівчина?

На другий день уранці розхвильована Едіт Гарнхем пішла до звичайної щоденної божої служби в мелчестерський собор. Біля собору вона знову помітила крізь туман того, хто так зачарував її вчора ввечері. Він задумливо розглядав архітектуру нефа, що підносився перед ним угору. І ще не встигла вона зайняти місця, як він увійшов у собор і теж сів в одному з перших рядів, тільки по другий бік проходу.

Чарлз Бредфорд не звернув особливої уваги на місіс Гарнхем, але вона не зводила з нього очей і тепер іще більше дивувалася, чим могла так принадити його до себе її молоденька простушка-служниця. Вона майже зовсім не знала тогочасних юнаків, так само як і юна Енна, а то б вона менше дивувалася. Рей трохи розглянувся навколо себе і, хоч ранішня служба ще не закінчилася, несподівано підвівся і вийшов із собору. Тоді й місіс Гарнхем, самотня душею, вразлива жінка, зразу збайдужіла до прославляння бога. Їй раптом стало страшенно шкода, чом вона не одружилася з лондонцем, що знався б на всіх тонкощах кохання, як, певно, знається на них цей юнак, що вчора ввечері ненароком погладив її руку.

III

Справа, призначена до слухання в Мелчестері, була нескладна і забрала в суду всього кілька годин. На сесію присяжних у Кестербріджі, головному місті сусіднього графства, що теж увіходило до Західної судової округи, Рей не поїхав. У третьому місті відкриття сесії призначалось на наступний понеділок, а розгляд справ починався

тільки у вівторок уранці. Рей мав прибути туди в понеділок в другій половині дня. Але тільки в середу після обіду в місті побачили, як він, вийшовши з готелю, квапливо простує по Хай-стріт у мантиї й сивій перуці, завитій ярусами, за найкращим взірцем сірійських барельєфів.

Та, хоч Рей і прийшов у приміщення суду, робити там йому не було чого, і він сидів у храмі справедливості і застругував пера, витаючи думками далеко від розгляданої справи. Йому пригадувалась власна нерозважна поведінка, на яку ще тиждень тому він не вважав себе здатним, і ті згадки гнітили його й сповнювали незадоволенням.

На другий день після ярмарку він знову побачився з Енною, ходив з нею за місто до валів Старого Мелчестера і так нерозумно захопився сільською красунею, що пробув у Мелчестері неділю, понеділок і вівторок. За цей час він спромігся побачитись із нею шість чи сім разів. Одне слово, він здобув повну перемогу, і дівчина тепер належала йому тілом і душею.

Він думав, що не піддався б так нестримно захопленню цією простушкою, яка з недосвідченості відразу впала легковажно в його обійми, якби не жив у Лондоні останнім часом так самотньо. Він дорікав сам собі, що побавився її серцем заради скороминущої втіхи, і тільки надіявся, що їй не доведеться страждати через нього.

Вона просила його приїздити до неї, благала, плакала. Він пообіцяв заїхати і мав намір дотримати слова, бо вважав, що тепер не має права її покинути. Хоч які незручні такі випадкові зв'язки, але завдяки відстані в сотню миль, — а для дівчини, яка не матиме змоги їздити до нього, це однаково що тисяча, — ця літня інтрижка не дуже заважатиме йому; навпаки, спогади про нехитре кохання Енни відвертатимуть його від зайвих розваг у місті, коли йому хотітиметься добре попрацювати. Під час судових сесій він приїжджатиме в Мелчестер три або чотири рази на рік і буде щоразу бачитись із нею.

Псевдонім, чи, точніше, неповне ім'я, яким він назвав себе, коли ще не думав, куди може завести його це знайомство, зірвався у нього з уст мимовільно, без будь-якого наміру. Рей і згодом не відкрив Енні свого повного імені, але, виїжджаючи з Мелчестера, вирішив, що треба дати їй адресу крамниці канцелярського приладдя поблизу його квартири, куди б вона могла писати на його ініціали "Ч. Б."

Після закінчення сесії, вертаючись до Лондона, Рей заїхав у Мелчестер, де провів ще кілька годин зі своїм чарівним дитям природи. А вдома потяглись одноманітні дні. Часто рудуватий непроглядний туман огортав вулиці, відгороджував його житло та й його самого від усього білого світу, і, коли він запалював газовий світильник і сідав читати чи писати, його становище видавалося йому таким неприродним, що він, бувало, дивлячись на вогонь, знову й знову згадував довірливу дівчину з Мелчестера. Часом його охоплювала шалена ніжність до неї; тоді він простував у карний суд, заходив північними дверима в сутінь під величним високим склепінням цієї будівлі, терся там серед таких, як і сам він, молодих незайнятих адвокатів, пропихався в ту або іншу повну людей судову залу, де розглядалася якась гучна справа, вдавав, ніби він бере в ній участь, хоч полісмени, що стояли на дверях, не гірше за нього знали, що він

має до цього процесу не більше відношення, ніж усі оті вимушені нероби, які живуть сподіванням і з восьмої години ранку стовбичать перед дверима галереї, щоб потрапити всередину. Однак він робив це без ніякої мети, аби вбити час, і безперестану думав, які несхожі люди, що їх він бачить тут, на свіжу, рожеву Енну.

Одним ця сільська дівчина його дивувала: хоч Рей і сказав їй, що вона може писати до нього, коли захоче, Енна й досі не написала йому жодного листа. Така стриманість в молодій дівчині здавалася йому незвичайною. Кінець кінцем він сам послав їй коротенького листа з проханням відповісти. З найближчою поштою відповідь не прийшла, але ще через день власник паперової крамниці вручив йому конверт із поштовим штемпелем Мелчестера, адреса на якому була написана акуратним жіночим почерком.

Саме те, що лист надійшов, уже задовольнило його чутливу душу. Він не квапився розкривати конверт і справді не починав читати листа майже цілу годину, тішачись наперед викладеними в ньому солодкими спогадами та ніжними запевненнями. Та, коли він нарешті підійшов до каміна і розгорнув лист, його дуже приємно вразило, що там не було нічого ні надміру палкого, ні вульгарного. Такого чарівного листа він ще не одержував від жодної жінки. Мова, звичайно, була проста й думки не бозна-які глибокі, але від нього віяло самоповагою і скромністю молодої дівчини, що почувала в собі стільки жіночності, як і гідності. І Рей прочитав його двічі підряд. Лист був на чотири сторінки, кілька рядків було написано впоперек на берегах, за старим звичаєм. Папір був простенький, не того кольору та формату, який вважався модним. Але що з того? Він, Рей, одержував листи від справжніх світських дам, але жоден з них не був так розумно й щиро написаний, як цей. Він не міг вибрати жодного речення, про яке міг би сказати, що саме воно найблискучіше і найдотепніше; його чарував весь лист разом. І, крім прохання невдовзі ще написати чи приїхати, в ньому не було анічогісінько, що натякало б на якесь її право на нього.

Раніш Рееві й на думку б не спало, що він може розпочати таке листування; але тепер він зразу черкнув кілька рядків й рушив мерщій на пошту; а в листі тому просив ще писати, обіцяв приїхати найближчими днями, писав, що ніколи не забуде, як багато вони важили одне для одного за ті минулі короткі години їхнього знайомства.

IV

Тепер вернімося до того дня, коли в Мелчестері Енна одержала листа від Рея. Цього листа віддав їй у власні руки листоноша, розносячи вранішню пошту. Узявши лист, Енна вся зашарілася й почала крутити його в руках.

— Це мені? — спитала вона.

— А кому ж? Хіба ти не бачиш? — відповів листоноша, усміхнувшись, бо здогадався, який то лист і чому Енна так засоромилася.

— Авжеж, бачу, — відповіла Енна. Вона глянула на лист, роблено захихотіла й почервоніла ще дужче.

Вираз розгубленості не зійшов у неї з обличчя навіть тоді, коли листоноша пішов. Вона розпечатала конверт, поцілувала той аркушик паперу і поклала лист у кишеню.

Так вона стояла, замислившись, аж поки їй на очі навернулися сльози.

Через кілька хвилин Енна занесла чашку чаю місіс Гарнхем у спальню. Господиня глянула на неї й спитала:

— Чому ти така сумна весь сьогоднішній ранок, Енно? Що з тобою?

— Я не сумна. Мені радісно. Тільки я...

Вона не доказала, зупинилася, щоб стримати плач.

— Ну, що?

— Я одержала листа. Але яке мені з того пуття, коли я в ньому не вмію прочитати жодного слова?

— То давай я прочитаю тобі, дитино.

— Так воно від когось такого, що я б не хотіла, щоб хтось читав його, — промурмотіла Енна.

— Я не скажу нікому нічого. Це від того юнака?

— Мабуть.

Енна поволі вийняла листа з кишені й промовила: — То ви прочитаєте його мені, пані?

Енна так зніяковіла й збентежилася тому, що вона не вміла ні читати, ні писати. Вона виросла у тітки, в одному з глухих сіл Великої Середньоуессекської рівнини; там навіть після того, як було запроваджене загальне навчання, ближче, як за дві милі, не було школи. Її тітка сама була неписьменна; а більше нікому було поцікавитись, як живе дівчина, й подбати, щоб вона навчилася хоч би грамоти. А втім, вона була сита, добре вдягнена, і ставились до неї непогано. Відтоді як Енна перебралася жити в Мелчестер, місіс Гарнхем, що любила дівчину, навчила її правильно розмовляти, і Енна виявилася в цьому здібною ученицею, як часто буває з неписьменними: скоро засвоїла і стала вільно вживати слова й звороти своєї хазяйки. Місіс Гарнхем змусила Енну взятися й за грамоту. Вона купила їй буквар і почала вчити читати й писати. Та це давалось дівчині не так легко. А тепер надійшов лист.

Великі темні очі місіс Гарнхем зацікавлено перебігли написані рядки, але, оскільки лист був чужий, вона намагалася читати його по змозі монотонним і незворушним голосом. Нарешті вона дочитала коротке послання. В останньому реченні Рей просив Енну прислати йому ніжну відповідь.

— Ой, напишіть йому таку відповідь за мене. Напишете, ласкава пані? — запитала Енна благально. — Ви пишете так гарно, ви ж умієте! Будь ласка. А то мені навіть страшно подумати, що я не можу відповісти йому сама. Я провалюся крізь землю з сорому, якщо він про це довідається!

Деякі слова в листі напровадили місіс Гарнхем на певну підозру; вона стала допитуватись, і відповіді, почуті від Енни, підтвердили все. Едіт глибоко стривожилася, збагнувши, що дівчина ризикує всім своїм щастям. Вона тепер дорікала собі, що не втрутилась у цей роман, який мав такі серйозні наслідки для бідної дівчини, дорученої їй піклуванню, хоча тоді, бачачи їх укупі, не вважала за своє право покласти край їхнім молодим почуттям у самому зародку. Та, що сталося, того не вернеш, і це зобов'язувало

місіс Гарнхем, як єдину опікунку Енни, допомагати їй скільки змога. Благання Енни, щоб вона, місіс Гарнхем, написала їй листа до молодого лондонця, Едіт погодилась уволити, хоч за інших обставин вона порадила б Енні звернутись до куховарки.

Отже, та ніжна відповідь була написана рукою місіс Гарнхем. Саме цей лист так схвилював і захопив Рея. Він був написаний, звичайно, в присутності Енни, на її простому поштовому папері і до деякої міри так, як хотілося молодій дівчині. Але він був пройнятий духом, індивідуальністю й життям Едіт Гарнхем.

— Може, ти хоч підпишешся? — спитала Едіт. — Ти ж бо вже вмієш писати своє ім'я!

— Ні, ні! — вигукнула Енна, відсахнувшись. — Я пишу так негарно, що йому стане соромно за мене і він ніколи більше не захоче мене побачити.

Цей лист Енни, в якому вона так чарівливо просила Рея ще писати їй, як ми бачимо, мав на своїх сторінках досить сили, щоб заохотити юнака до листування. Він відповів їй, що йому так приємно одержувати від неї вісточки, і попросив, щоб вона писала йому щотижня. Отак почалося листування, що тривало кілька тижнів підряд. Едіт писала листа, а Енна стояла збоку й дивилася. Відповіді від Рея читала й пояснювала Едіт, а Енна стояла збоку й слухала.

Одного зимового вечора, пославши шостий лист, місіс Гарнхем сиділа сама біля каміна. Вогонь уже догоряв, її чоловік давно пішов спати, а вона, поринувши в глибоку задуму, сиділа й не помічала ні плину часу, ні холоду. Цей душевний стан опанував Едіт після того, як вона удень вчинила одну дивну річ. Того дня Енна вперше після знайомства з Реєм поїхала на день чи два погостювати в своє село на рівнину. Тим часом прийшов лист від Рея, і на цей лист Едіт відповіла, як сама хотіла, з глибини свого серця, не чекаючи, поки вернеться дівчина. Написати Рееві те, чого ніхто не знатиме, крім нього, здавалося Едіт таким блаженством, що вона не змогла стримати себе.

Але чому це було для неї таким великим щастям?

Едіт Гарнхем почувала себе дуже самотньою. Батьки її, як повсюди в Англії, були певні, що жінці краще вийти за абикого й терпіти прикрощі невдалого шлюбу, ніж лишитись незаміжньою й жити вільно, як сама хоче, і вона під їхнім впливом погодилась вийти за підстаркуватого виноторговця, коли їй сповнилось двадцять сім років, — тобто приблизно три роки тому. Та незабаром вона переконала, що зробила помилку, бо це одруження так і не змогло розбудити почуттів, що дрімали в її серці.

Однаке тепер вона ясно усвідомила, що нею заволодів образ чоловіка, який, власне, навіть не знав її. З самого початку її полонили його зовнішність і голос, ніжні доторки його пальців. А те, що вона писала йому лист за листом і читала його чарівливі відповіді, непомітно розпалило в ній почуття, які роздмухували і його любов, і врешті між ними виникло магнетичне взаємопритягання, хоч одне з них писало не від себе, а від чужого імені.

Те, що він зумів за два дні спокусити іншу, чарувало її як жінку найдужче, хоч вона й не признавалась собі в цьому. То свої власні палкі почуття й високі думки виповідала

Едіт у листах, підписаних чужим ім'ям, хоч вона й мусила викладати їх спрощеною мовою, підробляючись під просту дівчину. Ці листи страшенно подобалися Енні; вона сама, без чужої допомоги, нізащо в світі не зуміла б придумати такі чарівні слова, навіть якби вміла писати. Едіт зрозуміла, що це саме їй відповідає молодий адвокат. Ті кілька речень, що їх підказувала сама Енна, очевидячки, не справляли на нього ніякого враження.

Про те, що Едіт одержала від Рея листа і відповіла йому, коли Енни не було в Мелчестері, дівчина так і не дізналася. Але, повернувшись, Енна наступного ранку заявила, що негайно хоче побачити свого коханого, хоча причини не сказала, і попросила місіс Гарнхем написати йому, щоб він приїхав до неї.

Якийсь дивний неспокій поймав дівчину, і це не втаїлось від місіс Гарнхем. Урешті Енна розплакалась і, припавши до ніг Едіт, призналась їй, що незабаром не можна буде приховати наслідків її кохання.

Едіт Гарнхем була занадто благородна душею, щоб у такій біді кинути Енну напризволяще. Жодна справжня жінка не буває така жорстока, хоч, може, й зробить так не вагаючись, щоб урятувати когось їй дорогого. І, хоч Едіт відповіла Рею не так давно, вона негайно склала листа від Енни, в якому натякнула делікатно, але досить ясно про те, що сталося.

Рей одразу відповів, що дуже стурбований новиною і що скоро приїде до неї.

Проте минув тиждень, а його не було, і на цей раз дівчина зайшла в кімнату до господині з новим листом, в якому юнак повідомляв Енну, що зараз він ніяк не може вигадати часу, щоб приїхати в Мелчестер. Енна була просто прибита горем. Але, послуховавши ради місіс Гарнхем, вона не стала докоряти та ремствувати, як звичайно роблять дівчата в таких випадках. Зараз треба було за всяку ціну домогтися одного: підтримати у юнака вигаданий романтичний інтерес до Енни. Саме через це Едіт від імені своєї протеже просила Рея нітрохи не журитися прикрою подією і, якщо йому важко, не квапитись їхати. Над усе вона б не бажала бути йому тягарем, перешкоджати його кар'єрі. Вона тільки хотіла, щоб він знав, що сталося, та й годі. Хай же він усе це забуде і тільки пише й далі так само ніжно, як досі, а коли приїде на весняну судову сесію, тоді у них буде вдосталь часу поміркувати, що їм робити.

Неважко здогадатися, що почуття Енни були не зовсім у ладу з цими великодушними словами, але тут керував розум господині, і дівчина скорилась.

— Якби ж то я вміла писати йому так мило, як ви, моя дорога, люба пані. Ні, я, мабуть, ніколи не навчуся так писати, хоч і думаю те саме й почуваю точнісінько так, як ви оце пишете.

Коли відіслали листа і Едіт залишилась сама в кімнаті, вона схилилась на спинку стільця й заплакала.

— Ох, як хотілося б мені, щоб це була моя дитина, моя! — прошепотіла вона й додала: — Але звідки це в мене такі гріховні думки!

V

Цей лист глибоко зворушив Рея, коли він прочитав його. Зворушив не стільки

змістом, скільки тим, як Енна поставилася до нього, Рея. Ніяких докорів, незрадлива відданість і цілковите самозречення у кожному рядку — все це свідчило про благородну вдачу, якої він ніколи навіть не мріяв знайти в жінці.

— Хай бог простить мені! — промовив він схвильовано. — Я вчинив, як розбещений негідник, я не знав, що вона для мене — справжній скарб!

І він знову негайно запевнив її, написавши, що він її, хоч би там що, ніколи не кине, що він десь знайде для неї притулок, але поки що їй треба залишатись у своєї господині, якщо та дозволить їй жити в неї й надалі.

Але біда несподівано підкралася саме з цього боку. Чи то сам чоловік місіс Гарнхем здогадався, в якому Енна стані, чи то йому хтось сказав, але, хай там як, а, незважаючи на прохання Едіт, дівчині довелось покинути дім. Енна вирішила поки що вернутися до тітки на рівнину. Перед від'їздом на село вони з Едіт порадилися, як бути з листами. Сама дівчина нездатна була провадити далі листування, почате від її імені, а робити це вдвох, як дотепер, теж було неможливо, і Енна попросила місіс Гарнхем, свого єдиного в цілому світі вірного друга, одержувати листи й відразу відповідати на них, а потім пересилати в село на рівнину, де вона знайде, може, якусь сусідку, що читатиме їй ті листи. Потім Енна забрала свою скриньку і поїхала.

Отже, Едіт Гарнхем опинилася в дивному становищі: вона мала листуватися з чужим чоловіком, не знайомим їй, але звертатись до нього як дружина і обговорювати з ним те, що її не стосувалося, тоді як справжня його дружина не брала у цьому участі; тим часом, спершу взявши на себе таку роль зі співчуття до Енни, вона тепер уже таємно почувала до нього прихильність, хай тільки породжену уявою, але сильну й глибоку. Вона тепер розпечатувала кожен лист, перечитувала так, неначе його писано для неї, і відповідала на нього так, як підказувало їй власне серце.

Тепер, коли Едіт Гарнхем листувалася з Реєм без Енни, її чуйна душа жила весь час у якомусь мрійливому екстазі, і інтимність від чужого імені породжувала в ній нечуваний приплив уявної пристрасті. Спочатку заради спокійного сумління місіс Гарнхем посидала своїй недавній служниці кожного його листа і навіть короткі копії своїх відповідей, але поступово ці так звані копії ставали щораз коротші та коротші, а багато листів із обох боків лишилися для Енни зовсім невідомі.

Хоч Рей був себелюбець, заражений (принаймні зверху) багатьма вадами легковажного й нещирого суспільства, все ж таки натурі його не чужі були чесність і справедливість. Він справді ніжно кохав сільську дівчину, і це кохання ще більше зміцніло в ньому, коли він переконався, що вона здатна найпростішими словами виражати найглибші почуття. Він довго думав і вагався, та нарешті вирішив порадитися з незаміжньою сестрою, набагато старшою від нього, розумною й доброзичливою жінкою. Розповівши їй усе відверто, Рей показав деякі з листів Енни.

— Вона, мабуть, має непогану освіту, — зауважила міс Рей. — І світлий розум. В її словах відчувається смак і природне обдарування.

— Авжеж! Вона пише прекрасно. А тим часом училася лише в початковій школі.

— Мимохіть починаєш їй співчувати. Бідне дівча!

Хоч сестра не сказала Рееві прямо, одружуватися йому чи ні, саме під впливом цієї розмови він послав до Енни листа, під яким підписався своїм власним ім'ям, на що б ніколи не зважився сам, і в якому він писав їй, що жити не може без неї і що навесні приїде й одружитися з нею і таким чином розв'яже всі її прикροщі.

Місіс Гарнхем, одержавши цього листа, негайно поїхала в село сповістити Енну про це сміливе рішення її коханця. Енна аж застрибала від радощів, неначе мала дитина, кинула кілька незграбних, убогих слів про те, що треба відповісти, і Едіт Гарнхем, вернувшись до міста, огорнула ті слова теплом та привітністю.

— Ох, — простогнала вона, поклавши ручку на стіл. — Енна, дурненька бідолашечка. В неї навіть не вистачить розуму оцінити його. Ну куди їй до Рея? І чом не я маю народити його дитину?!

Надворі стояв лютий. Листування тяглося вже чотири місяці. В останньому листі Рей між іншим згадав про своє становище і перспективи на майбутнє. Він писав, що, маючи намір одружитися з нею, спочатку хотів був покинути адвокатську практику, яка досі давала йому зовсім незначний заробіток і яку, відверто кажучи, можливо, важко буде провадити після одруження. Але, несподівано побачивши, які скарби розуму та добра криються в її душі, він перестав сушити собі голову невеселим майбутнім, бо він певен, що з її здібностями, коли вона більш-менш засвоїть звичай лондонського товариства під його керівництвом або, якщо буде треба, з допомогою виховательки, то зможе стати гідною дружиною юриста, навіть такого, що йому судилася найвища кар'єра. Як видно з її листів, вона має більше права називатися леді, ніж не одна дружина лорд-канцлера.

— О, бідний, бідний хлопець! — простогнала Едіт Гарнхем.

Тепер її охопила розпука, не менш сильна, ніж кохання.

Це вона призвела його до такого падіння, до одруження, яке занапастить його. Але, жаліючи свою молоду служницю, вона не знаходила в собі сили перешкодити його намірові. Енна збиралася на цьому тижні приїхати в Мелчестер, але навряд чи варто показувати дівчині останню відповідь її коханого, бо в тому листі було надто багато про іншу особу, що незаконно посіла місце першої.

Кінець кінцем Енна приїхала, і господиня завела її до себе в кімнату поговорити віч-на-віч. Енна почала трохи збентежено розповідати, яка вона рада, що невдовзі справить весілля.

— Енно, — сказала місіс Гарнхем, — мені здається, ми повинні розповісти йому все — що листи до нього я писала замість тебе, бо коли він довідається про це після того, як ти станеш його дружиною, у вас можуть піти суперечки та чвари.

— Ні, пані, люба пані, нічого зараз не кажіть йому, будь ласка! — вигукнула Енна перелякано. — Якщо ви скажете йому це, то він, гляди, ще не оженився зі мною, а що я тоді робитиму? Це ж страхіття, що тоді зі мною буде! Та я вже почала писати краще. Я захопила з собою зошит, що ви з вашої ласки подарували мені. Я щодня пишу. І хоч мені важко, але я не лінуватимусь і думаю, що навчуся писати гарно.

Едіт подивилася в зошит. Вона сама понаписувала в нього зразки, і те, що написала

Енна, здавалось карикатурою на них. Та, коли б Енні навіть пощастило точно скопіювати руку місіс Гарнхем, їй ніколи б не вдалося зрівнятися з нею думками.

— Ви так гарно пишете, — провадила далі Енна, — і все, що я хочу сказати, у вас настільки краще виходить, то невже ви тепер кинете мене напризволяще?

— Гаразд, гаразд, — відповіла Едіт. — Тільки я... тільки я думаю, що не маю права й далі писати за тебе.

— Чому?

Едіт так хотілося розкрити свої почуття хоч би перед ким-небудь, що вона сказала правду:

— Я боюсь сама захопитись.

— Але ж цього не може бути!

— Чому, дитино моя?

— Таж ви вже одружені, — мовила Енна простосердо.

— Авжеж, твоя правда, — схаменувшись, відповіла господиня; хоч сумління й мучило її, вона була рада, що їй ще лишилося двічі чи тричі вилити своє затаєне кохання. — Але ти ось подивися уважно, як я пишу твоє ім'я. Отак пиши й ти.

VI

Незабаром Рей написав Енні, щоб вона готувалась до весілля. Зважившись на те, що він сам вважав романтичним безумством, він перейнявся нетерплячкою. Йому хотілося, щоб шлюбна церемонія відбулася в Лондоні, — тоді б менше людей знало про це; Едіт стояла за те, щоб вінчатись у Мелчестері, а Енні байдуже було де, аби одружитись. Рей наполог на своєму, і місіс Гарнхем з невеселим завзяттям почала готувати Енну до від'їзду. Її охопило розпачливе бажання будь-що побачити на власні очі, як розвіюється її мрія, і ще раз подивитись на чоловіка, що за допомогою якоїсь ніби телепатії здобув над нею таку неймовірну владу; тому місіс Гарнхем сказала Енні, що поїде з нею в Лондон.

— Доведу діло до кінця, — промовила вона з удаваною веселістю.

Енна прийняла цю пропозицію вдячно, бо не мала жодної іншої приятельки, яка могла б зіграти роль компаньйонки й свідка, не навіявши такому освіченому нареченому думки, що він припускається непоправної помилки й занапащає своє життя.

Був похмурий березневий ранок. Рей вийшов із карети, що зупинилась перед дверима бюро реєстрації у Південно-Західній окрузі Лондона, і дбайливо допоміг вийти Енні та місіс Гарнхем, що її супроводила. Енна в новому модному вбранні, купленому за вибором місіс Гарнхем, була дуже приваблива, хоч і не така, як на ярмарку в Мелчестері, — невинне сільське дівча в простенькій сукенці на дерев'яному коні.

Місіс Гарнхем прибула до Лондона ранковим поїздом; а один молодий Реїв приятель зустрів їх біля дверей бюро. Всі четверо увійшли туди разом. До цього дня Рей, власне, не знав дружини виноторговця, як не врахувати їхньої першої випадкової зустрічі на ярмарку біля каруселі. Та й тепер Рей, схвилюваний тим, що його чекало, не звернув на неї великої уваги. Але під час самої реєстрації шлюбу, хоч вона й тривала

недовго, Рей відчув, ніби якась дивовижна, таємнича сила непереможно тягне одне до одного його і супутницю Енни.

Після закінчення шлюбних формальностей, чи, краще сказати, скріплення давнішого зв'язку, всі четверо в одній кареті поїхали до Реевого помешкання, щойно найнятого в одному з нових передмість Лондона, — на окремий будинок він тоді ще не мав коштів. Там Енна розрізала маленький тортик, що його Рей купив напередодні по дорозі з Лінкольнз-інна, і більше їй не було чого робити. У Реевого приятеля була якась справа, і він залишив їх майже відразу. І, коли без нього зав'язалася жвава розмова, у ній фактично брали участь тільки двоє, Рей та Едіт, а Енна лише слухала мовчки, нічого не розуміючи, неначе домашня тварина. Рей видимо здивувався і відчув якусь незручність у тому, що вона мовчить. Урешті він не стримав свого розчарування й промовив:

— Місіс Гарнхем, моя кохана дружина так розхвилювалася, що й досі не може опам'ятатись. Мені здається, їй після такої події не завадило б трохи відпочити, поки вона зможе висловлювати ті милі думки, якими чарувала мене у своїх листах.

Рей і Енна збиралися того дня зранку від'їхати в Нолсі і провести там перші дні свого подружнього життя. Коли наблизилась година від'їзду, Рей попросив свою дружину піти в сусідню кімнату, де був письмовий стіл, і написати коротенького листа його сестрі, яка через нездужання не змогла приїхати в Лондон на весілля: повідомити її, що церемонія вже відбулася, подякувати їй за подарунок і висловити сподівання ближче познайомитися з нею, бо тепер вона не тільки Чарлзова дружина, а й її сестра.

— Напиши їй так чарівливо та поетично, як тільки ти вмієш, — додав він, — бо я дуже хочу, щоб ти їй сподобалась і щоб ви між собою подружились.

Енна зніяковіла, але слухняно пішла собі, а Рей розмовляв далі з гостею. Енна довго не верталась. Враз її чоловік підвівся й пішов до неї, у другу кімнату. Енна сиділа, нахилившись над письмовим столом, і на очах у неї блищали сльози. Він глянув зацікавлено на аркушик паперу, що лежав перед нею. Йому кортіло узнати, з яким тактом його дружина висловить свою прихильність у цих делікатних обставинах. Але, на його подив, вона встигла написати лише кілька рядків недоладних, незв'язних слів почерком восьмирічної дитини.

— Енно, — спитав він, не вірячи своїм очам, — що це означає?

— Я... Я не вмію писати краще! — відповіла вона крізь сльози.

— Та що ти балакаєш!

— Не вмію, — хлипаючи повторила вона з відвагою розпачу. — Ті листи писала не я, Чарлзе, не я! Я тільки казала їй, що писати, і то не завжди! Але я скоро навчуся, мій коханий, мій коханий мужу! І ти пробачиш мені, що я тобі не сказала цього зразу, правда, пробачиш?

Вона впала перед ним на коліна і, боязко обнявши його за стан, притислась до нього лицем.

Рей постояв хвилину, підвів її, рвучко повернувся і, вийшовши до вітальні, де сиділа Едіт, щільно причинив за собою двері. Місіс Гарнхем побачила, що викрилась якась

неприємність, і вони обоє пильно подивилися одне на одного.

— Чи я правильно зрозумів? — спитав з похмурим спокоєм. — Це ви мені писали листи за неї?

— Так треба було, — відповіла Едіт.

— Вона диктувала, і ви завжди писали до мене все те слово в слово?

— Не кожне слово.

— По суті, дуже мало.

— Дуже мало.

— Більшу частину тих сторінок щотижня ви писали зі своєї голови, тільки від її імені?

— Так.

— Мабуть, багато листів ви писали самі, навіть не радившись із нею?

— Було й таке.

Відвернувшись до книжкової шафи, Рей затулив обличчя руками. Побачивши, який відчай терзає його душу, Едіт пополотніла.

— Ви обдурили мене, знівечили моє життя, — сказав він тихо.

— О, не кажіть так! — вигукнула вона скрушно і, схопившись, поклала йому руку на плече. — Я цього не знесу!

— Ви тішились, дурячи мене. Навіщо ви це робили? Навіщо?

— Я почала писати, жаліючи її. Що я мала робити, щоб урятувати просту дівчину від прірви? Але я зізнаюся, що я продовжувала листуватися з вами, бо це давало мені радість.

Рей пильно подивився на Едіт.

— Яку радість? — спитав він.

— Чи варто казати? — відповіла вона.

Він усе дивився на Едіт і раптом побачив, як під його уважним поглядом її очі налилися сльозами і вона їх опустила. Відвернувшись, Едіт сказала, що їй уже пора їхати на станцію, і попросила Рея негайно викликати візника.

Але Рей підійшов до неї і взяв її за руку, і вона не відвела своєї руки.

— Тільки подумати! — промовив Рей. — Ми з вами подружились, покохали одне одного, щиро покохали — і все це листовно!

— Мабуть, так.

— Навіть більше.

— Більше?

— Авжеж, більше. Що тут критись! Законно я одружений з нею — хай нас бог помилує! Але серцем я належу вам і тільки вам на цілому світі!

— Замокнїть!

— Ні, я не замкнуну! Навіщо ховати правду, коли ви самі вже наполовину визнали її? Шлюбом зв'язані ви і я, а не я й вона! Зараз я нічого більше не скажу. Але, о моя жорстока коханко, я думаю, що я маю одне право на тебе!

Вона не відповіла нічого. Нахилившись над нею, Рей пригорнув її до себе.

— Якщо в тих листах усе було тільки химерою, тоді дозвольте мені поцілувати вас у щоку, — промовив він патетично, — а якщо ви писали в них те, що думали, тоді дозвольте поцілувати вас в уста. Але це буде перший і останній поцілунок.

Вона підставила йому уста, і він припав до них довгим поцілунком.

— Ви пробачили мені? — спитала Едіт, ридаючи.

— Так.

— Але життя ваше знівечене!

— А чи не однаково? — відповів він, стенувши плечима. — Значить, так мені й треба!

Едіт відхилилась від Рея, втерла сльози і вийшла в сусідню кімнату попрощатися з Енною. Енна не сподівалася, що її хазяйка так скоро поїде додому, і все сиділа та мучилась над тим листом. Рей провів Едіт униз, і через кілька хвилин вона вже їхала кебом до вокзалу Ватерлоо.

Рей вернувся до дружини.

— Залиш, Енно, на сьогодні того листа, — промовив він ласкаво. — Одягайся, бо нам тяж час уже рушати.

Простосерда дівчина, підбадьорена думкою, що вона таки справді вже одружена, дуже зраділа, почувши, що її чоловік навіть тепер, після того як узнав про неї всю правду, лишився до неї таким же добрим, як і був. Вона не здогадувалася, що він дивився на своє майбутнє, як на каторгу, де він, витончений житель міста, має нидіти весь вік з прикутою йому до бока неписьменною селючкою.

Тим часом Едіт їхала до Мелчестера. На її обличчі застиг глибокий сум, а уста ще горіли від його розпачливого поцілунку. Так закінчились її палкі любовні мрії.

Коли вона приїхала до Мелчестера, надворі вже було темно, і, хоч чоловік чекав її на станції, вони не побачили одне одного: він був занадто заклопотаний комерцією, а вона була тяжко пригнічена своїм невдалим коханням. І вона пішла зі станції додому сама. Візника не взяла, йшла пішки — бездумно, машинально.

Вона зайшла в будинок, тиша в якому здалась їй нестерпною; не запалюючи світла, піднялася в кімнату, в якій раніше спала Енна, посиділа трохи в темряві, потім вернулася в вітальню і, не знаючи, що далі робити, важко опустилася на підлогу.

— Я занапастила його! — повторювала вона. — Я занапастила його, бо боялася зрадити її!

Десять за півгодини якась темна постать повільно відчинила двері в вітальню.

— Хто це? — злякано спитала Едіт, бо було темно.

— Твій чоловік! Хто ж ще? — відповів шановний комерсант.

— Ах, мій чоловік! А я й забула, що в мене є чоловік! — прошепотіла Едіт сама до себе.

— Ми розминулися на станції, — вів далі комерсант. — Ну, що з Енною? Все гаразд? Бо пора вже.

— Так, Енна вже одружена.

В той самий час, як Едіт їхала додому, в поїзді, що мчав на Нолсі, в одному купе

вагона другого класу сиділо молоде подружжя; Енна і навпроти неї Чарлз, її чоловік. Він тримав у руках гаман, повний пом'ятих, густо списаних аркушків. Розгортаючи один за одним, він читав їх мовчки і зітхав.

— Що ти робиш, коханий Чарлзе? — боязко спитала Енна і, підвівшись зі свого місця, ступила до нього, неначе до якогось божества.

— Перечитую чарівні листи за підписом "Енна", — відповів Чарлз із смутною покорою.